

WOORDEN VAN EUROPA:
EEN VROEG SOCIOLOGISCH PLEIDOOI
VOOR EEN GEMEENSCHAPPELIJKE TAAL

Annemarie van Heerikhuizen

Inleiding

De Engelse taal rukt op aan de Nederlandse universiteit. Docenten tellen nauwelijks nog mee als ze geen Engelstalige colleges geven. De Amsterdamse socioloog Abram de Swaan twijfelt er niet meer aan: de toekomst is aan de moderne, tweetalige mens die naast de eigen moedertaal het Engels tot in de puntjes beheerst. Zelf is De Swaan al op en top 'modern'. Hij doceert en schrijft soepeltjes in het Nederlands én het Engels, alsof hij tweetalig is geboren. Hij vergelijkt zichzelf met iemand die 'het vliegtuig neemt naar verre bestemmingen en de fiets voor ritjes in de buurt' (Swaan 2002, 7). Een mooie vergelijking die is terug te vinden in zijn in 2002 verschenen boek *Woorden van de wereld*, een studie over de vele talen die er op aarde bestaan, en over de grote betekenis van het Engels. Niet voor niets verscheen deze studie eerder, dat wil zeggen nog voor de Nederlandse uitgave, in het Engels onder de titel *Words of the World: the Global Language System*.

Dit artikel wil de aandacht vestigen op een vroege vakbroeder van De Swaan, die al aan het begin van de twintigste eeuw schreef over de noodzaak van een snel linguïstisch vervoermiddel, alhoewel hij geen voorstander was van het Engels, maar van het in zijn tijd nog alom gesproken Frans. In 1903 publiceerde hij *L'expansion de la nationalité française*, waarin hij uitgebreid stilstond bij het belang van het Frans. In 1911 volgde zijn geheel aan de Franse taal gewijde *Le français. Langue internationale de l'Europe*.¹ Jakov Aleksandrovič Novikov, zoals zijn Russische naam luidde, maar die in Frankrijk publiceerde onder de naam Jacques Novicow, is vermoedelijk de eerste socioloog geweest die zich uitvoerig over het vraagstuk van de vele talen in de wereld, en in het bijzonder in Europa, heeft gebogen. Net als De Swaan hechtte hij groot belang aan een gemeenschappelijke taal voor alle Europeanen, en uiteindelijk voor alle mensen op de

¹ Voorafgaande aan deze laatste publicatie verscheen in 1910 nog de korte beschouwing *Le français. Langue auxiliaire de l'Europe*.

ook geschreven door
351 Soc. taal

wereld. Zijn argumentatie lijkt sterk op die van De Swaan, zodat de vraag gesteld mag worden: vertelt De Swaan ons eigenlijk iets nieuws? Met deze vraag, waarbij *Woorden van de wereld* nader onder de loep zal worden genomen, opent mijn bijdrage.

Hiërarchie

Woorden van de wereld onderscheidt talen die 'hoger' en 'lager' zijn, 'perifere' en 'minder perifere' talen; kortom belangrijke en niet-belangrijke talen, een indeling die linguïsten een gruwel zal zijn. Al die talen worden bijeengehouden, aldus De Swaan, door mensen die meer dan één taal spreken. Onder aan de ladder bevinden zich de 'perifere talen', die door nog maar tien procent van de wereldbevolking worden gesproken. Iets hoger in de hiërarchie staan talen waarvan – het lijken wel kijkcijfers – veel meer mensen zich bedienen, de 'regionale', of zoals De Swaan deze categorie noemt, de 'centrale talen', waarvan er zeker zo'n honderd op de wereld zijn. Hierna volgen het Arabisch, Chinees, Engels, Frans, Duits, Hindi, Japans, Maleis, Portugees, Russisch, Spaans en Swahili, die hij rekent tot de 'supercentrale talen'. De belangrijkste van deze talen is het Engels:

Wanneer een Arabier en een Chinees, of een Rus en een Spanjaard, een Japanner en een Duitser elkaar ontmoeten, dan zullen ze zich hoogstwaarschijnlijk met elkaar verstaan in een en dezelfde taal, één taal die de supercentrale talen met elkaar verbindt en die dus de spil vormt van het wereldtalenstelsel. Deze hypercentrale taal, die de hele constellatie bijeenhoudt, is uiteraard het Engels. (Swaan 2002, 16)

De Swaan is ervan overtuigd dat het Engels deze topositie in ieder geval de komende decennia zal weten vast te houden,² en zelfs zal versterken, omdat talen volgens een natuurlijke wet altijd worden geleerd 'van beneden naar boven (...), mensen leren bij voorkeur een taal die zich hoger in de hiërarchie bevindt' (Swaan 2002, 15). Hij wijst erop dat zowel in de wetenschap als in de politiek het Engels in feite al de belangrijkste taal is geworden. Bovendien is in het dagelijks leven het Engels nauwelijks meer weg te denken, en zijn de meeste mensen zo goed als tweetalig geworden. Niet het veeltalige Europa, maar de veeltalige mens die naast zijn moedertaal een tweede, vreemde taal spreekt zou het uitgangspunt van het talenbeleid van de Europese Unie moeten zijn, zo is De Swaan van mening.

Argumenten tégen het Engels als internationale lingua franca veegt De Swaan stuk voor stuk van tafel. Vertaalproblemen, linguïstische valkuilen, het niet kunnen overbrengen van bepaalde gevoelens en gedachten in een vreemde taal, dit alles bewijst eens te meer, aldus De Swaan, dat men niet moet vasthouden aan een veeltalig Europa: 'Als omzetting van de ene taal in de andere zo

² Er zijn al auteurs die menen dat andere talen snel aan populariteit winnen. Zie bijvoorbeeld Domaschnew 2000, 9-23.

lastig is en delicaat, en desondanks onvermijdelijk, dan kan dat maar beter beperkt blijven tot de moedertaal en één wijdverbreide lingua franca' (Swaan 2002, 232). Ook het argument dat invoering van het Engels in Europa Engelstaligen een oneerlijke voorsprong zou geven op niet-Engelstaligen maakt weinig indruk op hem. Mensen die het Engels willen leren moeten zich inderdaad inspanningen getroosten, dat geeft hij toe, maar wie Engels leert wordt goed beloond want geen andere taal biedt de mogelijkheid met zoveel mensen in de wereld in contact te komen. De Swaan vindt het overigens beslist geen goed idee jonge kinderen meer dan één vreemde taal te laten leren. Dit wordt wel bepleit en 'bejubeld' door linguïsten, zo schrijft hij provocerend, maar het is een risicovolle onderneming: 'Jonge kinderen nemen talen inderdaad schijnbaar zonder moeite op, maar de meeste mensen die noch de gave noch de roeping van de polyglot hebben, merken dat het moeilijk is om zelfs maar één vreemde taal goed genoeg te leren ...' (Swaan 2002, 233).

De Swaan is van mening dat iedereen, naast de eigen taal, een taal voor de lange afstand nodig heeft, maar beslist ook niet meer. Met andere woorden: één type vliegtuig is meer dan genoeg. De Swaan publiceert zelf, zoals gezegd, regelmatig in het Engels. Merkwaaardige gevolgen heeft dit soms wel voor hem. Zo bekwam hem een eigenaardig gevoel toen hij de Nederlandse vertaling zag van zijn eigen, oorspronkelijk in het Engels geschreven *Woorden van de wereld*. Het voelde, schrijft hij, 'alsof ik mijn dubbelganger tegenkwam die voor een ander niet te onderscheiden is, maar voor mij toch nooit dezelfde kan zijn' (Swaan 2002, 8).

Novicow werd geboren in Rusland in 1849, en stierf in Frankrijk in 1912, twee jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hij was net zo overtuigd als De Swaan van het grote belang van één vreemde taal naast de eigen moedertaal. In zijn gedachtegang speelden vliegtuigen nog geen rol, maar wel treinen en stoomboten. De wereld was door al die snelle vervoermiddelen veel kleiner geworden, zo kwam het hem voor. Hij berekende dat vroeger een reisje van Napels naar Venetië wel zes dagen duurde. In dezelfde tijd reisde men in 1910 vanuit West-Europa helemaal naar Sint-Petersburg. Steeds meer mensen legden steeds langere afstanden af. Wat zou het niet gemakkelijk zijn als al die mensen over één gemeenschappelijk communicatiemiddel beschikten, schreef Novicow in de taal die hij als lingua franca voor ogen had:

Grâce aux perfectionnements des moyens de communication les relations entre les peuples se sont multipliées dans une mesure immense. Des dizaines de millions d'hommes vivent constamment de nos jours hors des limites de leur patrie. Par suite des innombrables rencontres entre individus appartenant aux pays les plus

divers, la nécessité d'une langue auxiliaire internationale devient de plus en plus impérieuse. (Novicow 1910, 11)

Een internationale taal was dus gewoon een maatschappelijke noodzaak. Bovendien kon de verspreiding van een internationale taal eigenlijk niet tegengehouden worden, en was er zelfs sprake van een spontane, natuurlijke ontwikkeling, omdat, zo schreef hij een krappe honderd jaar voordat De Swaan eigenlijk hetzelfde verkondigde, 'l'idiome qui réunit le plus d'avantages s'étend de lui-même dans un canton, dans une province, dans un pays et enfin entre différents pays. Le même mouvement s'accomplit sur une échelle de plus en plus vaste ...' (Novicow 1910, 20).

Novicow lijkt De Swaan dus vóór te zijn geweest: taal verspreidt zich, dat is wat hij kort maar krachtig beweerde, automatisch van 'beneden' naar 'boven', van 'laag' naar 'hoog'. De winnende taal is de taal die de grootste voordelen oplevert, de beste communicatiemogelijkheden biedt. Maar waarom was Novicow van mening, en daarin verschilt hij natuurlijk volkomen van De Swaan, dat het Frans de winnaar moest zijn?

'La jouissance'

Novicows voorkeur voor het Frans had niet alleen te maken met het feit dat nog heel veel mensen deze taal spraken in zijn tijd,³ maar ook, en misschien wel vooral, met zijn grote liefde voor Frankrijk, het land waar hij een groot deel van zijn leven heeft gewoond.⁴ Uit de weinige gegevens over zijn leven kan worden opgemaakt dat het politieke klimaat van dit West-Europese land hem enorm moet hebben aangetrokken, net als dat het geval was bij veel van zijn Russische landgenoten die in Frankrijk gingen wonen.⁵ Hij was er verlost van de repressieve Russische autocratie en kon openlijk uitkomen voor zijn liberale denkbeelden (Barnes 1948; Seligman and Johnson 1958; Worms 1912). In Parijs, waar hij neerstreek, genoot hij met volle teugen van het bruisende uitgaansleven, de boulevards, de pleinen en de parken. Eigenlijk was er voor hem geen mooiere stad:

Le plan de Paris est unique au monde. Cette série de larges voies qui des boulevards aboutit à la place de la Concorde, puis aux Champs-Élysées et au bois de Boulogne

³ Het Frans was sedert de achttiende eeuw de taal van de elite in Novicows geboorteland, en in veel andere Europese landen. Novicows voorkeur voor het Frans zal wellicht nog extra zijn gestimuleerd door de totstandkoming, in 1891, van de Frans-Russische entente.

⁴ Onbekend is op welke leeftijd Novicow zich precies in Frankrijk vestigde. Zijn eerste Franse publicatie verscheen in 1882. Hij was toen 33 jaar.

⁵ Veel van die Russische landgenoten werden overigens hinderlijk gevolgd door de Franse veiligheidspolitie. Novicow was een liberaal, maar nauwelijks politiek actief, en had dus weinig te duchten van de politie.

est comme une création organique, si l'on peut s'exprimer ainsi. La promenade de la capitale de la France n'est ni trop près ni trop loin du centre de la ville. On dirait que c'est justement adapté aux besoins de l'âme humaine. (...) De plus, pour aller au bois de Boulogne, on passe par une série de belles avenues où l'oeil du promeneur ne reçoit que des sensations agréables. (Novicow 1903, 84)

Parijs was een stad die alles in zich verenigde, schreef hij enthousiast, het was de stad van het theater, de mode, de cuisine, de literatuur, de muziek, en de wetenschap ('Toutes les questions soulevées sur les bords de la Seine (...) trouvent l'écho à Santiago du Chili et à Rio de Janeiro', Novicow 1903, 137). Een enkele keer stond hij stil bij de minder fraaie kanten van de Franse samenleving. Met name het feit dat Parijs sedert het midden van de negentiende eeuw een van de grootste leveranciers was van harde pornografie, zat hem dwars. Toch zag hij hierin niet het verval van de Franse zeden, zoals tijdens de hoogtijdagen van het 'fin de siècle' wel werd beweerd.⁶ Liever schoof hij de schuld in de schoenen van het buitenland dat zo gretig op zoek was naar erotische blaadjes, zeker nadat in het Victoriaanse Engeland door strenge wetgeving vrijwel niets meer op dat terrein viel te krijgen. 'Les acheteurs (...) sont donc aussi dignes de blâme que les producteurs français', schreef hij, en daarmee was voor hem de kous af (Novicow 1903, 205-206). Zou hij hebben geweten dat keurige buitenlandse bezoekers van de Parijse Opéra wel eens pornografie verstoppten in hun muziekpartituur om deze in het geheim, zonder last te krijgen met de douane, mee te smokkelen naar huis?⁷

Niet onbelangrijk voor Novicows zonnige kijk op de Franse samenleving was dat zijn carrière in Parijs bijzonder voorspoedig verliep. Ver weg van de touwslagerij die zijn vader hem in Odessa had nagelaten, slaagde hij erin een gerespecteerd lid te worden van het Institut International de Sociologie dat was opgericht door de destijds bekende Franse socioloog René Worms (1869-1926). Novicow vestigde in 1893 zijn naam als socioloog met het werk *Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives*. Toen hij in 1912 stierf had hij een indrukwekkend aantal boeken en artikelen geschreven, die handelden over de meest uiteenlopende politieke en maatschappelijke vraagstukken van zijn tijd.⁸ Op grond van zijn sterk utilitaristisch getinte wetenschapsopvattingen, en geïnspi-

⁶ Zie voor een prachtige beschrijving van de morele onzekerheid tijdens het Franse 'fin de siècle': Weber 1993.

⁷ Zie voor een voorbeeld van deze praktijk: Montgomery Hyde 1964, 181.

⁸ Een kleine selectie uit zijn werk – naast wat al genoemd wordt in dit artikel: *La politique internationale* (1886); *La guerre et ses prétendus bienfaits* (1894); *La question d'Alsace-Lorraine* (1895); *L'avenir de la race blanche: critique du pessimisme contemporain* (1897); *La théorie organique des sociétés: défense de l'organisme* (1899); *La critique du darwinisme social* (1910). Artikelen van Novicow zijn onder andere verschenen in *Revue Internationale de Sociologie*, het blad van het Institut International de Sociologie, waaraan opvallend veel Russen hun medewerking verleenden.

reerd wellicht ook door zijn eigen levensgeschiedenis, noteerde hij in een van zijn boeken: 'les besognes économiques sont des moyens: la jouissance seule est un but' (Novicow 1911, 99).

Corneille, Racine en Voltaire

Hoe aangenaam Novicow ook leefde en werkte in Parijs, met Frankrijk ging het buitengewoon slecht aan het einde van de negentiende eeuw. De bevolking groeide nauwelijks, de economie stagneerde, en Duitsland, waaraan Frankrijk in 1870 Elzas-Lotharingen had moeten afstaan, werd een steeds grotere bedreiging.⁹ Discussies over de inferioriteit van het Franse ras, waarvan vooral de sociaal-darwinisten overtuigd waren, laaiden op, en alom greep het pessimisme over de toekomst van Frankrijk om zich heen.

Op Novicow had dit alles geen vat, integendeel. Dat kwam vooral door zijn onwankelbare geloof in de superioriteit van de Franse taal. Taal, en zeker een in zijn ogen zo'n perfecte taal als het Frans, was volgens hem eigenlijk veel belangrijker dan een bloeiende economie of een omvangrijke bevolking. 'La perfection d'une langue est un grand levier mental et une arme puissante', schreef hij. Van grote betekenis vooral was het gedrukte woord: 'Le livre, surtout depuis l'invention de l'imprimerie, est un des agents les plus puissants pour la propagation d'une langue' (Novicow 1896, 99).

Novicow trok graag vergelijkingen met het Toscaans, een taal die grote schrijvers kende en die men op het hele Italiaanse schiereiland sprak, met name in (hoog)opgeleide kringen (Novicow 1911). Een Dante, Petrarca of Boccaccio hadden de Fransen weliswaar niet, maar ze hadden wel een Corneille, Racine of Voltaire. Deze beroemde literatoren gaven de Franse taal een enorm prestige, schreef hij, ze beschermden Frankrijk tegen de ondergang.

Met het Toscaanse voorbeeld kon worden aangetoond dat demografische ontwikkelingen er nauwelijks toe deden. Zo was de bevolking van Toscane niet omvangrijker dan de bevolking van andere Italiaanse regio's, en was er ook geenszins sprake van demografische groei. Novicow stelde opgelucht vast: 'ce n'est donc pas par une évolution démographique, par une plus forte natalité, par un plus grand excédent des naissances sur les décès, que le toscan est devenu la

⁹ De bevolking van Frankrijk groeide in de periode 1870-1900 met minder dan vijfhonderdduizend personen (van 38.440.000 in 1870 naar 38.900.000 in 1900). Dit terwijl bijvoorbeeld de bevolking van Duitsland in hetzelfde tijdsbestek toenam met maar liefst bijna zestien miljoen mensen (van 43.465.000 naar 59.348.000) en het Verenigd Koninkrijk met iets minder dan tien miljoen (van 31.257.000 naar 41.152.000). Tegelijk verzwakte de economische positie van Frankrijk, terwijl met name Duitsland, dat op het Verenigd Koninkrijk na de grootste producent werd van kolen en staal, een sterke economische groei doormaakte. Zie: Pugh 1997.

langue auxiliaire de l'Italie' (Novicow 1911, 84). Sterker nog, het Toscaans had zelfs niets te vrezen van een eventuele groei van andere streektalen, want het Toscaans groeide dan als 'langue auxiliaire' van de geschoolde toplaag eenvoudigweg mee. Novicow illustreerde dit aan de hand van de demografische situatie in het Italiaanse Apulië. Dit gewest telde in zijn tijd zo'n 200.000 (hoog)geschoolden op een bevolking van twee miljoen. Groeide die bevolking door naar vier miljoen, terwijl de ontwikkelde toplaag evenredig meegroeide, dan kwam het aantal mensen dat Toscaans sprak op 400.000. In feite veranderde er dus niets. Zorgen omtrent de vrijwel stagnerende Franse demografie en de weerslag die dat zou hebben op het Frans, hoefde men zich dus in Frankrijk ook niet te maken.

Voorts wees het voorbeeld van het kleine Toscane uit dat een land helemaal niet groot of sterk hoefde te zijn om te overleven, dat taal daar volkomen los van stond. De Fransen hadden dus, dat was Novicows boodschap, niets te duchten van hun grote oosterbuur, en konden er zeker van zijn dat hun taal de taal van Europa zou worden. Novicow wees de Fransen tevens op de gunstige geografische positie van hun land: Frankrijk was een onvermijdelijke 'lieu de passage'. Wie door Europa reisde, passeerde altijd wel Franse grenzen en kwam vanzelf in contact met de charmes van de Franse taal, zo redeneerde hij met waarschijnlijk de toerist als nieuw, veelbelovend maatschappelijk fenomeen in zijn achterhoofd. Bovendien was het Frans volgens Novicow een taal die snel was te leren en die door enkele ingrepen nog toegankelijker was te maken.

Rivalen

Novicow was zich ervan bewust dat het Frans geduchte concurrenten had. Met name het Duits en het Engels beschouwde hij als serieuze 'rivalen'. Het Duits prijsde zichzelf evenwel uit de markt, was zijn stellige overtuiging, omdat het de taal was van Bismarck, van het conservatieve Europa. Culturele uitstraling had Duitsland eigenlijk nauwelijks meer:

L'Allemagne a été précipitée par Bismarck dans un courant médiéval, elle s'embourbe dans les idées anciennes; elle n'est plus le porte-drapeau des idées nouvelles; sa politique n'ouvre plus les voies du progrès; elle les ferme. (...) L'Allemagne a perdu son prestige moral; ne comprenant pas que le facteur le plus puissant de l'expansion nationale est le don de séduction, les Allemands mettent une persévérance vraiment digne d'un meilleur sort à inspirer peu de sympathies à leurs voisins; à cause de tout cela le rayonnement extérieur de la culture allemande est maintenant très faible.¹⁰ (Novicow 1910, 12-13)

¹⁰ Wat natuurlijk geen recht doet aan de opkomst, in de laatste decennia van de negentiende eeuw, van interessante literaire stromingen in Duitsland, onder andere het Duitse naturalisme.

19/11
 Het grote nadeel van het Engels was niet dat deze taal geen culturele uitstraling meer had, maar dat de uitspraak van deze taal erg lastig was. Novicow had zelf de grootste moeite met de Engelse 'th', vermoedelijk vanwege zijn Slavische tongval. Ook had hij problemen met de Engelse klinkers: 'Il a été toujours impossible à l'auteur de ces lignes de prononcer le mot "soap" comme les Anglais', schreef hij geërgerd (Novicow 1903, 66). Een struikelblok voor hem vormden voorts woorden als 'beer' en 'beard'. Met de Franse klinkers kon hij veel beter overweg. Een 'a', zegt hij, klinkt gelukkig als een zuivere 'a', een 'o' als een zuivere 'o', en niet iets er tussen in. Voorts vond Novicow het leggen van de accenten heel wat eenvoudiger in het Frans dan in andere talen, omdat de klemtoon altijd op de laatste lettergreep kwam van elke zin. In het Frans was men dus verlost van de 'tourments' van de accenten, wat een groot voordeel was voor een internationale taal. Natuurlijk kon Novicow niet om de complexiteiten van het Frans heen. De verbuiging van de werkwoorden bijvoorbeeld, de syntaxis en de spelling waren alles behalve simpel, vond hij. Maar wat de werkwoorden betreft stelde hij vast dat er een tendens was tot vereenvoudiging. De imparfait du subjonctif bijvoorbeeld raakte tot zijn genoegen steeds meer in onbruik. En de syntaxis mocht gecompliceerd zijn, de problemen waren in de spreektaal vaak niet eens te horen. Dus een duidelijk hoorbaar verschil tussen 'les livres que j'ai lus' en het grammaticaal onjuiste 'les livres que j'ai lu' was er niet. Ernstiger vond Novicow de vaak moeilijke spelling van de Franse woorden waar zijns inziens wel degelijk iets aan moest worden gedaan. Zo ergerde hij zich aan woorden waarvan de spelling onnodig ingewikkeld was. Bijvoorbeeld het woord 'temps'. Die p kon best weg. Wie was er nog geïnteresseerd in het feit dat het Latijnse woord 'tempus' ten grondslag lag aan het Franse 'temps'? Ook wilde hij korte metten maken met onnodig ingewikkelde medeklinkers als de 'ph', de 'ch', de 'rh' en de 'th'. Dus niet 'philosophie' maar 'filosofie', niet 'choléra' maar 'coléra', niet 'théâtre' maar 'téâtre', niet 'rhéteur' maar 'réteur'.

Deze voorstellen waren natuurlijk veel te revolutionair voor het Frankrijk waarin Novicow leefde. De Académie Française die sinds 1635 over het officiële Frans waakt, voerde ook in zijn dagen een uiterst conservatief beleid. Voorstellen tot hervormingen hadden dus geen schijn van kans te worden doorgevoerd in de onder de auspiciën van de Académie uitgegeven Franse woordenboeken. Wat Novicows ideeën ook tegenwerkte was de groeiende invloed van uitgerekend het Engels op de Franse taal. Al in de zeventiende en achttiende eeuw was het Engels een steeds geduchtere concurrent geworden van het Frans, maar in de negentiende eeuw was er sprake van een ware vloedgolf van Engelse woorden (Wartburg 1946, 253-254). Vooral Engelse sporttermen ('golf', 'football', 'tennis') deden het goed in Frankrijk, maar ook woorden die verband hielden met Engelse uitvindingen, zoals de trein ('wagon', 'tunnel'),

‘express’), waren populair. Novicow, die ook al met het verschijnsel ‘franglais’ moet zijn geconfronteerd, Engelse woorden die brutaalweg de Franse taal binnendrongen (zoals het woord ‘boycotter’), deed er evenwel het zwijgen toe. Wel vestigde hij de aandacht op de internationale populariteit van verschillende Franse woorden, woorden bijvoorbeeld uit de fameuze Franse cuisine (‘menu’, ‘hors d’oeuvre’, ‘dessert’), of woorden die te maken hadden met het Franse uitgaansleven. Iedereen in Europa wist, zo schreef hij, wat er moest gebeuren als er bij het dansen werd geroepen: ‘grand rond’, ‘balancez’ of ‘en colonne!’ (Novicow 1903, 79).

Het Esperanto

Novicow had het Frans niet alleen te verdedigen tegen een populaire taal als het Engels, maar ook tegen kunsttalen die in zijn tijd steeds meer in de belangstelling kwamen te staan, in het bijzonder het Esperanto. In de jaren 1893-1905 groeide het aantal nieuwe esperantisten in Frankrijk van 60.000 naar maar liefst 491.000. In Novicows geboorteland lagen de getallen nog veel hoger (Forster 1982, 19 e.v.). De aantrekkelijkheid van het Esperanto was dat het geen of nauwelijks problemen kende met klemtonen, uitspraak en grammaticale regels. Zo valt de klemtoon altijd op de voorlaatste lettergreep. En er zijn slechts vijf klinkers, de ‘a’ de ‘e’ de ‘i’ de ‘o’ en de ‘u’ (uit te spreken als oe). De grammatica kent voorts een beperkt aantal basisregels, en onregelmatigheden zijn er niet. De woorden zijn gebaseerd op bestaande woorden uit verschillende nationale talen: zestig procent uit Romaanse talen, dertig procent uit Germaanse en tien procent uit Slavische talen.

Novicows bezaar tegen het Esperanto was dat het een taal was zonder literatuur, en dus zonder culturele uitstraling, een taal die bovendien droog, mathematisch en hard was om te horen.¹¹ Hij was ook niet overtuigd van de eenvoud van de taal waardoor deze makkelijk zou zijn te leren. Het Esperanto had weliswaar een vrij simpele grammatica en syntaxis, zo moest hij toegeven, maar desalniettemin diende een heel nieuw vocabulaire te worden geleerd, een vocabulaire dat was gebaseerd op een veelheid van talen. Novicow merkte spottend op: ‘Ainsi, pour que l’espéranto soit facile, il faut savoir le français, l’anglais, l’allemand, le russe, le latin et le grec. Excusez du peu!’ (Novicow 1911, 44). De oprichting in Frankrijk, in 1898, van de ‘Société pour la propagation d’Espéranto’ door Louis de Beaufort (1855-1938), moet Novicow een doorn in het oog zijn geweest, evenals de uitgave van een speciale Esperantistische krant in Frankrijk. Een teleurstelling moet het ook voor hem zijn geweest dat uitgere-

¹¹ Inmiddels bestaan er veel vertalingen in het Esperanto van beroemde literaire werken en is er veel poëzie in het Esperanto verschenen.

kend veel Franse intellectuelen, die het Frans, zo hoopte hij, nog meer aanzien konden geven in de wereld, hun steun gaven aan de taal die hij verfoeide. Bijvoorbeeld de jurist Alfred Michaux (1859-1937), die het eerste Esperantistische wereldcongres organiseerde, de linguïst Théophile Cart (1855-1931), medeoprichter van het Esperantistische persbureau, *Prese Esperantista Societo*, en de wiskundige Carlo Bourlet (1866-1913), die zelfs de *Touring Club de France* voor het Esperanto wist te interesseren (Forster 1982, 76-77). Gezegd moet worden dat het idee van een nieuwe wereldtaal van oudsher, dat wil zeggen ver voordat het Esperanto het licht zag, intellectuele belangstelling heeft getrokken. Zo weten we dat niemand minder dan René Descartes in 1629 in een briefwisseling uitgebreid is ingegaan op het idee van een nieuw te ontwikkelen wereldtaal. Zijn gedachten gingen uit naar een taal zonder grammaticale onregelmatigheden, een taal die vooral zou bestaan uit symbolen. Het ging hem erom dat zo'n taal makkelijk te schrijven en te spreken zou zijn en vooral het filosofisch debat ten goede zou komen. Alledaagse toepassingen interesseerden de zeventiende-eeuwse Descartes uiteraard minder. Ook Leibniz heeft het idee van een nieuwe taal, bestaande uit symbolen, serieus aandacht geschonken en uitgebreid studie gemaakt van ideografische talen als het Chinees en het Egyptisch (Forster 1982, 41-44).

Een hoger doel

Forster wijst er in zijn wetenschappelijke studie over het Esperanto en andere kunsttalen op dat dergelijke talen, vooral die welke in de negentiende eeuw zijn ontstaan, hun populariteit vaak dankten aan achterliggende idealistische doelstellingen. Een goed voorbeeld hiervan is het Solresol, een vroeg negentiende-eeuwse kunsttaal, die was gebaseerd op de zeven basisklanken van de West-Europese toonladder, en die door omzetting van klanken in bewegingen tot doventaal kon worden getransformeerd. De ambitieuze titel van het boek waarin Jean Sudre (1817-1866), de ontwerper van het Solresol, zijn ideeën over deze nieuwe taal uiteenzette, zegt eigenlijk al genoeg. De titel luidde: *Langue musicale et universelle par le moyen de laquelle tous les différents peuples de la terre, les aveugles, les sourds et les muets peuvent se comprendre réciproquement*. Forster schrijft over de grote populariteit van deze taal in Frankrijk: 'It serves as an interesting example of how even a bizarre scheme can gain some supporters, provided that it is treated not only as a book to be published but also as a cause to be promoted' (Forster 1982, 45).

Ook het Esperanto, dat het voordeel had veel minder 'bizar' te zijn dan het Solresol, gestoeld als het was op linguïstische uitgangspunten, had een sterk idealistische inslag. De uitvinder van het Esperanto, Ludwig Lazar Zamenhof (1859-1917), was er op heel jonge leeftijd dan ook al van overtuigd geraakt dat

taal meer was dan alleen een communicatiemiddel. In Bialystok, in Noord-Oost Polen, waar hij was opgegroeid, en waar niet alleen Pools maar ook Hebreeuws, Russisch en Duits werd gesproken, had hij gezien hoe taal een gemeenschap compleet kon verscheuren. Hiervan diep onder de indruk en gefascineerd door het Bijbelverhaal van de Toren van Babel, schreef hij op tienjarige leeftijd een toneelstuk over het thema van de Babylonische spraakverwarring. Plaats van handeling: het geplaagde Bialystok. Met dit toneelstuk hoopte Zamenhof de bevolking te doordringen van het grote belang van een gemeenschappelijke taal. Door het werk van de Franse filosoof Auguste Comte (1798-1857), waar hij op latere leeftijd mee in aanraking kwam, raakte Zamenhof nog meer overtuigd van de betekenis, vooral de maatschappelijke betekenis, van taal. Comte beschrijft bijvoorbeeld in *Système de politique positive* hoezeer taal, en ook religie, samenlevingen een sterke samenhang kunnen geven (Comte 1851-1854, 75). In 1887 publiceerde Zamenhof onder de schuilnaam Dr. Esperanto, naar het Latijnse 'sperare' dat 'hopen' betekent, het eerste Esperanto-handboek.¹² De taalproblematiek van Bialystok kwam vanaf toen steeds meer op de achtergrond te staan en andere kwesties kwamen er voor in de plaats. Een thema dat van belang werd voor alle esperantisten, en vooral aan populariteit won na de eerste geslaagde internationale vredesconferentie in Den Haag in 1899, was de wereldvrede.¹³ Het Esperanto kende niet alleen droge tekstboeken met woordjes en grammatica, maar had ook een volkslied waarin de gedachten van vrede en internationale broederschap lyrisch werden bezongen. Enkele regels uit deze hymne:

Sur neŭtrala lingva fundamento,
 Komprenante unu la alian,
 La popoloj faros en konsento
 Unu grandan rondon familian.

¹² Gezien de grote belangstelling voor het Esperanto in met name Rusland is het niet verwonderlijk dat de uitgave van dit eerste handboek in het Russisch was en als titel droeg *Meshdunarodnyi yazyk: Predislovie i polnyi uchebnik*. Overigens volgde er al snel een Franse vertaling onder de titel *Langue internationale. Préface et manuel complet*.

¹³ Wat betreft de populariteit van het vredesideaal: aan het einde van de negentiende eeuw bestonden er wereldwijd zo'n honderd vredesgenootschappen. De overkoepelende organisatie vormde het *Bureau International de la Paix*, gevestigd in Bern, de onbetwiste hoofdstad van de vredesbeweging. Boeken als *Die Waffen Nieder!* van Bertha Suttner en *Zukunftskrieg* van Jean de Bloch waren enorme bestsellers omstreeks 1900. De vredesconferentie van Den Haag, die op initiatief van de Russische tsaar, Nicolaas II, werd bijeengeroepen, had tot doel een einde te maken aan de snelle toename en modernisering van de bewapening. Men wilde onder andere een einde maken aan de nieuwe praktijk van het werpen van projectielen uit ballonnen. In de toekomst moesten landen zich onderwerpen aan de regels van het internationaal recht. Het hoogtepunt van de vredeseuforie vormde de bouw, in de jaren 1907-1912, van het Vredespaleis in Den Haag. Zie onder andere: Romein 1976, 147-164; Eyffinger 1988.

Nia diligenta kolegaro
En laboro paca ne laciĝos
Ĝis la bela sonĝo de l'homaro
Por eterna ben' efektiviĝos.¹⁴

Ook Novicow ging het uiteindelijk bij zijn streven het Frans de taal van Europa te maken om een hoger doel. Zaken die hem na aan het hart lagen waren, zoals beschreven, de redding van Frankrijk, maar ook, en nauw verbonden hiermee, de totstandkoming van een Europese federatie die een einde moest maken aan de nationale staat. De staat was te vergelijken met een 'agence de sécurité', maar slaagde er maar niet in de veiligheid van de inwoners te garanderen, zo schreef hij in zijn achthonderd pagina's tellende *La fédération de l'Europe* (Novicow 1901, 14).¹⁵ De annexatie, door Duitsland, van Elzas-Lotharingen was daarvan wederom een duidelijk bewijs. In feite betaalden de mensen die belasting aan de staat moesten afdragen voor onder andere hun veiligheid, een veel te hoge verzekeringspremie. Beter kon men overstappen op een meer betrouwbare verzekering, een Europese, die gebaseerd diende te zijn op de regels van het internationaal recht.

Novicow was een optimistisch man die een Europese samenleving overal zag ontluiken. Zo viel het hem op dat de betere standen in Europa steeds meer dezelfde kleren gingen dragen, maatkostuums bijvoorbeeld die door een Parijse couturier in 1885 op de markt waren gebracht, dat ze hun huizen op dezelfde wijze gingen inrichten, met sofa's en exotische snuisterijen, dat ze hotels bezochten met identieke namen als 'Grand Hotel' en 'Hotel Continental' en dat ze dansten op dezelfde muziek, namelijk die van hun favoriet, Richard Strauss (Novicow 1901, 540 e.v.). Naast wat Novicow waarnam in het dagelijks leven, zal ook zijn wetenschappelijke achtergrond hebben bijgedragen aan zijn geloof in een snel naderende Europese eenheid. Hij liet zich namelijk in zijn sociologische opvattingen sterk inspireren door het evolutionaire denken van Herbert Spencer (1820-1903). Maatschappelijke eenheden groeiden, aldus Spencer, steeds meer naar elkaar toe en werden steeds afhankelijker van elkaar. Hij zag dit als een universeel, wetmatig proces, dat niet alleen de menselijke samenleving beheerste, maar ook, en op dezelfde wijze, de organische natuur (Spencer 1876). Novicow leidde de komst van de Europese federatie af uit deze van nature gegeven ontwikkeling, en zei bijvoorbeeld in typisch Spenceriaanse termen: 'les sociétés se sont constituées exactement comme les organismes biologiques. (...) L'union des groupes humaines passe par les mêmes phases que

¹⁴ In de Engelse vertaling van Forster: *On the basis of a neutral language/Understanding one another/The peoples will form in agreement/One great family circle. Our diligent colleagues/Will not tire in their work for peace/Until the beautiful vision of humanity/Is realised, for eternal blessing.*

¹⁵ Zie voor een korte samenvatting van dit omvangrijke werk Novicow 1900.

l'union des cellules' (Novicow 1901, 497). Novicow benadrukte hierbij de grote betekenis van menselijke uitvindingen die het evolutieproces konden versnellen, zoals, in de negentiende eeuw, de uitvinding van de telefoon, de telegrafie en de stoomtrein ('chaque train qui passe une frontière tisse la trame de la fédération humaine'; Novicow 1901, 502).

Novicow was overigens niet alleen overtuigd van de naderende eenheid van Europa. Uiteindelijk, zo stond voor hem vast, zou de hele mensheid zich verenigen in één grote wereldfederatie. Maar om niet voor idealist te worden uitgemakt, beperkte hij zich in zijn boeken bewust tot Europa (Novicow 1901, 9-10). Dat was dan ook zijn enige beperking. De historicus Jan Romein beschouwde hem juist vanwege de uitvoerigheid van zijn argumentatie als een van de bekwaamste woordvoerders van de federalistische gedachte (Romein 1976, 155). Ik zou er aan willen toevoegen: Novicow was een van de meest optimistische woordvoerders die Europa voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heeft gekend. Maar hij was ook een man die het belang van het Frans altijd nadrukkelijk onderstreepte. Wie voor Europa streed, diende te strijden voor de Franse taal. Of zoals hij het zelf vol overtuiging formuleerde: 'Puisque la fédération de l'Europe est d'une importance si considérable et puisque le triomphe du français peut accélérer la venue, nous devons travailler de toutes nos forces à l'expansion du français' (Novicow 1911, 138).

Maar het werd dus uiteindelijk het Engels.

Bibliografie

- Barnes, ed. H.E. 1948. *An Introduction to the History of Sociology*, 419-440. Chicago.
- Comte, A. 1851-1854. *Système de politique positive, ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité*. Vol. 4. Parijs.
- Domaschnew, A. 2002. Braucht ein Vereintes Europa eine Gemeinsame Verkehrssprache? *Language and Language Behavior*, Vol. 3, Part 1, 9-23.
- Eyffinger, A. 1988. *Het Vredespaleis*. Amsterdam.
- Forster, Peter G. 1982. *The Esperanto Movement*. Parijs, Den Haag, New York.
- Montgomery Hyde, H. 1964. *A History of Pornography*. Londen, 1964.
- Novicow, J. 1896. *Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives*. Parijs.
- . 1900. La fédération. Ses avantages et ses bienfaits. *Revue politique et parlementaire*, tome XXIV, 229-257.
- . 1901. *La fédération de l'Europe*. Parijs.
- . 1903. *L'expansion de la nationalité française. Coup d'oeil sur l'avenir*. Parijs.
- . 1910. *Le français. Langue auxiliaire de l'Europe*. Parijs.
- . 1911. *Le français. Langue internationale de l'Europe*. Parijs.
- Pugh, M. ed. 1997. *A Companion to Modern European History, 1871-1945*. Oxford.

Annemarie van Heerikhuizen

- Romein, R. 1976. *Op het breukvlak van twee eeuwen. De Westerse wereld rond 1900*. Amsterdam.
- Seligman, E.R.A. and A. Johnson, eds. 1958. Novicow, Yakov Alexandrovich, *Encyclopaedia of the Social Sciences*. Vol. 11, 402. New York.
- Spencer, H. 1876. *The Principles of Sociology*. Londen.
- Swaan, A. de, 2001. *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge.
- , 2002. *Woorden van de wereld: het mondiale wereldtalenstelsel*. Amsterdam.
- Wartburg, W. van. 1946. *Evolution et structure de la langue française*. Bern.
- Weber, Eugen. 1993. *Frankrijk Fin-de-Siècle*. Amsterdam.
- Worms, R. 1912. Jacques Novicow, *Revue internationale de sociologie*, Vol. XX, 481-483.